

ERKIN A'ZAM NASRIDA KINOYA VA TRAGIKOMIK TAFAKKURNING POETIK TRANSFORMATSIYASI

Abdullayev Farrux Erkinovich
abdullayevf1987@gmail.com

Iqtisodiyot va pedagogika universiteti nodavlat ta'lim muassasasi Samarqand
kampusi

Annotatsiya: Maqolada Erkin A'zam nasrida kinoya va tragikomik tafakkurning shakllanishi hamda poetik transformatsiyasi yozuvchining turli ijodiy bosqichlariga mansub asarlar misolida tahlil qilinadi. "Pakananing oshiq ko'ngli", "Shoirning to'y", "Jannat o'zi qaydadir", "Shovqin", "Suv yoqalab", shuningdek ayrim hikoyalarda xalqona kulgi, adabiy an'ana, intertekst, tarixiy xotira va zamonaviy ijtimoiy voqelikning o'zaro sintezi ochib beriladi. Poetik transformatsiya tushunchasi tayyor obraz yoki motivning oddiy takrori sifatida emas, balki an'anaviy semantikaning individual ijodkor tafakkurida qayta kodlanishi, yangi badiiy-estetik funksiya kasb etishi va ijodiy tadrij jarayonida murakkablashuvi sifatida talqin etiladi. Tadqiqot natijasida Erkin A'zam nasrida kinoya situativ kulgidan tragikomik dunyoqarash darajasiga ko'tarilishi, folklor va adabiy an'ana elementlari esa zamonaviy xarakter hamda konfliktlarni ifodalovchi semantik modelga aylanishi asoslanadi.

Kalit so'zlar: Erkin A'zam, kinoya, tragikomizm, tragikomik tafakkur, poetik transformatsiya, folklor an'anas, intertekst, badiiy xarakter, ijodiy tadrij, individual uslub

THE POETIC TRANSFORMATION OF IRONY AND TRAGICOMICAL THOUGHT IN THE PROSE OF ERKIN A'ZAM

Abdullayev Farrux Erkinovich
abdullayevf1987@gmail.com

Samarkand Campus of the University of Economics and Pedagogy (Non-state
Educational Institution)

Abstract: The article examines the formation and poetic transformation of irony and tragicomic thinking in Erkin A'zam's prose through works representing different stages of his creative development. Special attention is paid to the interaction of folk comic traditions, literary heritage, intertextuality, historical memory, and modern social reality. Poetic transformation is interpreted not as mechanical repetition of traditional images and motifs, but as their semantic recoding within the writer's individual artistic system and their gradual functional complication.

Keywords: Erkin A'zam, irony, tragicomedy, tragicomic thinking, poetic transformation, folklore tradition, intertextuality, character, creative evolution

KIRISH

XX asrning so'nggi choragi va XXI asr boshidagi o'zbek nasri badiiy tafakkurning yangilanishi, qahramon tabiatining murakkablashuvi, muallif pozitsiyasining bevosita hukmdan ko'ra kinoya, ishora va ko'pma'nolilik orqali ifodalanishi bilan xarakterlanadi. Shu jarayonda Erkin A'zam nasri alohida estetik hodisa sifatida shakllandi. Adibning dastlabki hikoyalaridan tortib qissa, kinoqissa va romanigacha bo'lgan ijodiy yo'lida kulgi oddiy komik effekt vositasi bo'lib qolmay, inson va jamiyatdagi ziddiyatlarni ochuvchi, fojiaiy mazmunni yumor va kinoya orqali chuqurlashtiruvchi badiiy mexanizmga aylandi.

Erkin A'zam ijodini o'rganishga bag'ishlangan tadqiqotlarda uning kinoyaviy uslubi, obrazlar tizimi, davr va inson konsepsiyasi, badiiy nutq poetikasi, lingvopoetik xususiyatlari va adabiy-estetik qarashlari turli rakurslarda yoritilgan. Xususan, N. Qobulova adib nasrida davr va inson konsepsiyasini, T. Mo'minova qissalarda badiiy nutq hamda uslub poetikasini, Sh. Toshxo'jayeva asarlarning lingvopoetik imkoniyatlarini, N. Xolmatova esa adibning adabiy-estetik qarashlarini tadqiq qilgan [7–10]. 2026-yilda O. Shofiyevning Erkin A'zam adabiy-estetik qarashlari va badiiy mahoratini kompleks o'rganishga bag'ishlangan DSc tadqiqoti ham himoyaga chiqarilgan [11].

Shunga qaramay, yozuvchi ijodidagi kinoyaning aynan tragikomik tafakkur bilan birikib borishi, folklor va adabiy an'ana elementlarining asardan asarga qayta semantizatsiyalanishi hamda bu hodisaning ijodiy tadrij shaklida namoyon bo'lishi alohida ilmiy muammo sifatida yanada chuqurroq tahlilni talab qiladi. Mazkur maqolaning maqsadi Erkin A'zam nasridagi kinoya va tragikomik tafakkurning poetik transformatsiya mexanizmlarini aniqlash, an'anaviy obraz va motivlarning zamonaviy badiiy kontekstda yangi estetik vazifa kasb etishini ko'rsatishdan iborat.

TADQIQOT MATERIALLARI VA METODLARI

Tadqiqot materialini Erkin A'zamning "Pakananing oshiq ko'ngli", "Shoirning to'yi", "Jannat o'zi qaydadir", "Shovqin", "Suv yoqalab" asarlari, shuningdek "Piyoda", "Yozuvchi", "Ta'ziya", "Anoyining jaydari olmasi", "Navoiyni o'qigan bolalar" kabi hikoyalari tashkil etdi [1–6]. Ushbu asarlar adibning turli ijodiy bosqichlarini ifodalashi, kinoya va tragikomik tafakkurning sodda situativ ko'rinishlardan murakkab intertekstual va ijtimoiy-falsafiy modelga o'tishini kuzatish imkonini berishi bilan tanlandi.

Tahlilda tarixiy-tipologik, qiyosiy-poetik, struktur-semantik, intertekstual va kontekstual metodlardan foydalanildi. "Poetik transformatsiya" tushunchasi an'ana elementining matnga ko'chirilishi emas, balki uning semantik va funksional qayta

qurilishi sifatida qabul qilindi. Shu sababli obraz, motiv, kulgi modeli yoki adabiy ishoraning manbaviy ildizi bilan bir qatorda, yangi matndagi vazifasi, qahramon psixologiyasi va konflikt tizimiga qanday singdirilgani tahlil qilindi.

OAKning ilmiy maqolalarga qo'yadigan umumiy talablari maqolada muammoning aniq qo'yilishi, nazariy-metodologik puxtalik, manbalar ishonchliligi, xulosa va tavsiyalarining asoslangan bo'lishini talab etadi [12]. Mazkur maqola tuzilishi ham ana shu tamoyillarga muvofiq muammo–metod–tahlil–natija–xulosa mantiqida qurildi.

NATIJALAR VA MUHOKAMA

1. Kinoyaning situativ kulgidan tragikomik tafakkurga aylanishi

Erkin A'zamning badiiy olamida kinoya ko'pincha qahramonning o'zi haqidagi tasavvuri bilan uning real holati o'rtasidagi tafovutdan tug'iladi. "Pakananing oshiq ko'ngli" qissasida qahramonning ichki o'zini ulug'lash ehtiyoji tashqi imkoniyatlari bilan mutanosib emas. Muallif qahramonni ochiq mazax qilmaydi; aksincha, uning harakati, ohangi, o'zini tutishi va o'zini o'zi baholashidagi tafovut orqali kinoyaviy masofani yaratadi [1]. Shu jihatdan kulgi qahramon ustidan kulishdan ko'ra, uning ichki fojiasini sezdiradigan estetik mexanizmga aylanadi.

Bu model Erkin A'zam poetikasining muhim belgilaridan biridir: komik detal qahramonni soddalashtirmaydi, balki undagi iztirobni chuqurlashtiradi. Qahramonning kulgili ko'ringan intilishi ortida e'tirofga ehtiyoj, o'zligini isbotlash, boshqalarning nigohida qadr topish istagi yotadi. Natijada kinoya va achinish bir vaqtning o'zida ishlaydi. Tragikomik tafakkurning badiiy tabiati ham aynan shu ikki estetik holatning bir matnda parallel mavjud bo'lishida ko'rinadi.

Adabiyotshunos U. Normatov Erkin A'zam hikoya va qissalarida yumor, kinoya, piching va istehzo uyg'unligini yozuvchi uslubining muhim belgisi sifatida qayd etadi [13]. Biroq mazkur birliklar tadrij jarayonida faqat uslubiy rang emas, balki voqelikni idrok etish tamoyiliga aylanganini ko'rish mumkin. Ilk va o'rta davr asarlaridagi kundalik hayotga xos kulgi keyingi qissa va romanda tarixiy, ijtimoiy va ma'naviy ziddiyatlarni anglatadigan ko'p qatlamli tragikomik modelga o'sib boradi.

2. Tarixiy xotira va adabiy an'ananing qayta semantizatsiyasi

"Shoirning to'yi" qissasida tarixning o'zi ishonchli, bir ma'noli faktlar majmui emas, turli manfaatlar ta'sirida qayta talqin qilinadigan xotira maydoni sifatida beriladi [2]. Qissadagi tantana, rasmiy xotirlash marosimi va "shoir" atrofida qurilgan ramziy muhit tashqi ulug'vorlik bilan ichki ma'naviy bo'shliq orasidagi ziddiyatni kuchaytiradi. Bu yerda kinoya tarixiy xotirani inkor etmaydi; aksincha, xotiraning siyosiy va ijtimoiy kon'yunktura ta'sirida buzilishi mumkinligini ko'rsatadi.

Poetik transformatsiya aynan shu nuqtada namoyon bo'ladi: an'anaviy "shoir" timsoli ma'naviy yuksaklikni ifodalovchi tayyor belgi bo'lib qolmay, jamiyatning xotira bilan munosabatini tekshiruvchi estetik indikatorga aylanadi. Tantanavor

marosim modeli ham semantik jihatdan o'zgaradi: u ulug'lash vositasidan fosh etuvchi badiiy shaklga o'tadi. Shu yo'l bilan Erkin A'zam marosim, xotira va qahramon obrazini yangi tragikomik kontekstda qayta quradi.

Adabiy an'ananing transformatsiyasi "Jannat o'zi qaydadir" dramatik qissasida yanada ochiq ko'rinadi. Asar boshida A. P. Chexovning "Olchazor"ga ishora berilishi matnni klassik adabiyot bilan dialogga kiritadi [3]. Biroq bu ishora oddiy epigrafik bezak emas: "ketish", "boshqa makonga intilish", "o'z muhitidan qoniqmaslik" singari semantik chiziqlar zamonaviy o'zbek hayoti, yangi ijtimoiy qadriyatlar va ma'naviy ikkilanishlar bilan bog'lanadi. Natijada Chexov konteksti yangi milliy-ijtimoiy mazmun oladi.

3. Folklor va xalqona kulgi elementlarining individual poetik modelga aylanishi

Erkin A'zam nasrida folklor alohida "kiritma" sifatida emas, qahramonlarning nutqi, xalqona nomlash, hangoma, kinoya, piching, mubolag'a va vaziyat qurilishi orqali tabiiy yashaydi. "Anoyining jaydari olmasi", "Piyoda", "Ta'ziya" kabi hikoyalarda xalqona baholash mezonlari muallifning murakkab estetik pozitsiyasi bilan qo'shiladi. Kundalik nutqdagi kulgi shakllari badiiy matnda xarakter yaratish, ma'naviy mezonni belgilash va yashirin tanqidni ifodalash vazifasini bajaradi.

Bu jihatdan folkloriylikni faqat maqol, ibora yoki tayyor syujetning mavjudligi bilan o'lchash yetarli emas. Asosiy transformatsiya xalqona kulgi mexanizmining individual yozuvchi uslubiga singishida yuz beradi. Folklorda jamoaviy baho ifodalovchi kulgi Erkin A'zamda individual qahramon ruhiyati va zamonaviy ijtimoiy muhit bilan qo'shib, ko'pincha ikki yo'nalishli ma'no hosil qiladi: bir tomondan, vaziyat kulgili; ikkinchi tomondan, shu kulgining o'zi qahramonning yolg'izligi, o'jizligi yoki qadriyatlar inqirozini sezdiradi.

Shunday qilib, yozuvchi folkloriy kulgini zamonaviy tragikomizmga aylantiradi. Bu o'zgarish an'anani buzish emas, balki uning funksional imkoniyatlarini kengaytirishdir. Xalqona hazil, piching va kinoya zamonaviy insonning murakkab psixologik holatini ifodalashga xizmat qiladi.

4. "Shovqin" romanida tragikomik tafakkurning ko'p qatlamli modeli

"Shovqin" Erkin A'zam ijodiy tadrijining muhim bosqichini ifodalaydi. Yozuvchining o'zi roman haqida gapirar ekan, kinochilar hayoti asarda vosita ekanini, asosiy masala esa kechagi ijtimoiy-tarixiy tajriba va uning inson taqdiridagi ziddiyatlari bilan bog'liqligini ta'kidlaydi [14]. Shu nuqtai nazardan roman kinoya va tragikomizmning shaxsiy-maishiy darajadan tarixiy-milliy miqyosga kengayganini ko'rsatadi.

Romanda turli madaniy kodlar, xotira qatlamlari, kino muhitiga xos "rol" va "sahna" semantikasi real hayot bilan aralashadi. Qahramonlarning o'zligini anglash jarayonida shaxsiy xotira bilan ijtimoiy xotira to'qnashadi. Bu to'qnashuv ko'pincha

kulgili, g'alati yoki paradoksal vaziyatlarda namoyon bo'lsa-da, uning tubida yo'qotilgan vaqt, buzilgan identiklik va tarixiy tajribaning og'riqli oqibatlari turadi.

Shu sababli "Shovqin"dagi tragikomizmni alohida epizodlar yig'indisi emas, romanning umumiy dunyo modelini tashkil etuvchi estetik prinsip deb baholash mumkin. Avvalgi asarlarda qahramon xarakteriga xizmat qilgan kinoya bu yerda tarixiy voqelik, mafkuraviy tajriba va shaxsiy xotirani birlashtiruvchi murakkab kompozitsion mexanizmga aylangan. Bu esa yozuvchi poetikasidagi transformatsiyaning eng muhim belgilaridan biridir.

5. Kinoqissa poetikasi: vizual tafakkur va tragikomik vaziyatning transformatsiyasi

"Suv yoqalab" singari kinoqissalarda Erkin A'zamning nasriy tafakkuri vizual-dramatik qurilishga yaqinlashadi [4]. Makon, harakat, detal va dialogning zichlashuvi kinoyaning ifoda usuliga ham ta'sir etadi: muallif izohidan ko'ra vaziyatning o'zi, kadrda xos tasvir, qahramonning o'zini tutishi va nutqiy nomuvofiqlik kulgi hosil qiladi. Bu holat poetik transformatsiyaning janrlararo ko'rinishi hisoblanadi.

Kinoqissada kulgi ko'proq harakat va detal orqali voqelanadi, ammo bu uning mazmunini soddalashtirmaydi. Aksincha, vizual konkretlik tragikomik holatni kuchaytiradi: oddiy maishiy detal qahramon hayotining katta ma'naviy muammosiga ishora qilishi mumkin. Shunday qilib, nasriy kinoya kinematografik ifoda vositalari bilan qo'shib, yangi poetik sifat hosil qiladi.

Bu jarayon Erkin A'zam ijodida transformatsiyani faqat mavzu yoki obraz darajasida emas, janr va ifoda texnikasi darajasida ham kuzatish zarurligini ko'rsatadi. Yozuvchining hikoya, qissa, kinoqissa, dramatik qissa va roman janrlaridagi tajribasi bir-birini boyitgan holda tragikomik tafakkurning turli ko'rinishlarini shakllantiradi.

6. Erkin A'zam poetikasining ijodiy tadrij modeli

Tahlil qilingan asarlar asosida Erkin A'zam ijodidagi kinoya va tragikomik tafakkur tadrijini shartli ravishda uch bosqichda ko'rsatish mumkin. Birinchi bosqichda xalqona yumor, maishiy vaziyat va individual xarakterdagi nomuvofiqlik yetakchi bo'ladi. Ikkinchi bosqichda kinoya qahramonning ichki dramasi, davr va muhit bilan ziddiyatini anglatadigan poetik vositaga aylanadi. Uchinchi bosqichda esa kinoya intertekst, tarixiy xotira, madaniy kod va janrlararo sintez bilan birlashib, tragikomik dunyo modelini yaratadi.

Ushbu tadrij "oddiydan murakkabga" mexanik yo'nalish emas. Ilk asarlardagi xalqona kulgi keyingi matnlarda ham saqlanadi, biroq uning semantik yuklamasi kengayadi. Xuddi shuningdek, keyingi asarlardagi intertekst va tarixiy qatlamlar avvalgi poetik tajribani inkor etmaydi, balki uni yangi miqyosda davom ettiradi. Demak, Erkin A'zam poetikasidagi transformatsiya uzilish emas, vorisiy murakkablashuv tamoyiliga asoslanadi.

Bu yondashuv mavjud tadqiqotlarni takrorlamasdan, ularning natijalarini yangi muammo doirasida umumlashtirish imkonini beradi. N. Qobulovning davr va inson konsepsiyasi, T. Mo'minovaning badiiy nutq poetikasi, Sh. Toshxo'jayevaning lingvopoetik tahlillari hamda O. Shofiyevning badiiy mahoratga oid xulosalari ushbu transformatsion model uchun ilmiy fon vazifasini bajaradi [7–11]. Mazkur maqolada esa asosiy e'tibor an'ana elementlarining funksional o'zgarishi va kinoyaning tragikomik tafakkurga aylanish mexanizmiga qaratildi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari Erkin A'zam nasrida kinoya mustaqil uslubiy bezak emas, balki ijodiy tadrij davomida murakkablashib boradigan badiiy tafakkur mexanizmi ekanini ko'rsatdi.

Birinchidan, yozuvchining ilk va o'rta davr asarlarida kinoya ko'proq qahramon xarakteridagi ichki-tashqi nomuvofiqlikni ochsa, keyingi asarlarda tarix, xotira, ijtimoiy muhit va madaniy identiklikni baholash vositasiga aylanadi.

Ikkinchidan, folklor va xalqona kulgi unsurlari tayyor shaklda takrorlanmaydi; ular individual qahramon psixologiyasi, zamonaviy konflikt va muallifning estetik masofasi bilan birikib, tragikomik ma'no hosil qiladi.

Uchinchidan, adabiy an'ana va intertekst Erkin A'zam poetikasida iqtibosbozlik darajasida qolmay, yangi semantik vazifa bajaradi. "Jannat o'zi qaydadir"dagi Chexov konteksti, "Shoirning to'yi"dagi tarixiy xotira modeli va "Shovqin"dagi ko'p qatlamli madaniy xotira buning yorqin misollaridir.

To'rtinchidan, poetik transformatsiya ijodiy tadrij bilan bog'liq: xalqona yumor va situativ kinoya qissa hamda romanlarda tragikomik dunyoqarashga, kinoqissalarda esa vizual-dramatik ifoda tizimiga aylanadi.

Shu asosda Erkin A'zam ijodini kelgusida folkloriy arxetiplar, intertekstual kodlar va tragikomik xarakter tipologiyasini alohida korpus asosida o'rganish maqsadga muvofiq. Bunday yondashuv adib individual poetikasining milliy adabiy an'ana bilan uzviy aloqasini yanada aniqroq ochib beradi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. A'zam E. Pakananing oshiq ko'ngli: qissa. Elektron matn: Ziyouz.uz.
2. A'zam E. Shoirning to'yi: qissa. Elektron matn: Ziyouz.uz.
3. A'zam E. Jannat o'zi qaydadir: dramatik qissa. Elektron matn: Ziyouz.uz.
4. A'zam E. Suv yoqalab: kinoqissa. Elektron matn: Ziyouz.uz.
5. A'zam E. Shovqin: roman. Elektron matn: Ziyouz.uz.
6. A'zam E. Hikoyalar: Piyoda; Yozuvchi; Ta'ziya; Anoyining jaydari olmasi; Navoiyni o'qigan bolalar. Elektron matnlar: Ziyouz.uz.
7. Qobulova N.B. Erkin A'zam nasrida davr va inson konsepsiyasi: PhD dissertatsiyasi bo'yicha OAK ma'lumoti. – Toshkent, OAK.

8. Mo'minova T.S. Hozirgi o'zbek qissalarida badiiy nutq va uslub poetikasi (Erkin A'zam va Xurshid Do'stmuhammad qissalari misolida): PhD dissertatsiyasi bo'yicha OAK ma'lumoti. – Toshkent, OAK.
9. Toshxo'jayeva Sh.G'. Erkin A'zam asarlari lingvopoetikasi: PhD dissertatsiyasi bo'yicha OAK ma'lumoti. – Toshkent, OAK.
10. Xolmatova N.Y. Erkin A'zamning adabiy-estetik qarashlari: PhD dissertatsiyasi bo'yicha OAK ma'lumoti. – Toshkent, OAK.
11. Shofiyev O.B. Erkin A'zamning adabiy-estetik qarashlari va badiiy mahorati: DSc dissertatsiyasi bo'yicha OAK ma'lumoti. – Toshkent, 2026.
12. O'zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi huzuridagi Oliy attestatsiya komissiyasi. Ilmiy jurnallarda chop etiladigan ilmiy maqolalar mazmuni va sifatiga bo'lgan umumiy texnik talablar. – 2026.
13. Normatov U. Yangi asr odamlari // Ziyouz.uz.
14. Erkin A'zam: "Asosiy mashg'ulotim – adabiyot, ammo omadim kinoda chopdi": suhbat // Ziyouz.uz.